

Policy Brief: Uwarunkowania aktywności osób z niepełnosprawnościami – w świetle przeglądu literatury

Schemat: Uwarunkowanie aktywności osób z niepełnosprawnościami

INDYWIDUALNE

- poziom i rodzaj wykształcenia oraz przebieg dotychczasowej ścieżki edukacyjnej lub zawodowej
- charakter niepełnosprawności danej osoby i jej kondycja zdrowotna
- faza życia osoby z niepełnosprawnościami, w której się znajduje
- indywidualne preferencje, motywacje, kompetencje miękkie i adaptacyjne
- wcześniejsze doświadczenia jednostki
- przynależność do grup mniejszościowych (np. etnicznych) lub defaworyzowanych

ŚRODOWISKOWE

- stosunek do osób z niepełnosprawnościami i ich aktywności, możliwości osób z najbliższego otoczenia (rodzina, osoby bliskie, opiekunowie prawni i faktyczni itp.)
- normy społeczne w danej społeczności i oczekiwane role w społeczeństwie osób z niepełnosprawnościami
- system oświaty i uczestnictwo w nim osób z określonymi niepełnosprawnościami
- system opieki medycznej (w tym rehabilitacji zdrowotnej)
- system wsparcia i zabezpieczania społecznego
- Inne usługi publiczne (np. komunikacyjne i transportowe) oraz ich dostępność i dostosowanie do potrzeb osób z niepełnosprawnościami
- postawy i praktyki dyskryminacyjne i defaworyzujące osoby z niepełnosprawnościami

RYNEK PRACY

- dostosowanie stanowiska pracy do potrzeb osób z niepełnosprawnościami oraz sposobu jej wykonywania
- proces rekrutacji na dane stanowisko uwzględniający możliwości osób z określonymi niepełnosprawnościami
- sposoby zarządzania i komunikacji w stosunkach pracowniczych
- strategie i mechanizmy wsparcia w przejściu np. z etapu edukacji do zatrudnienia
- dostępność, funkcjonowanie i skuteczność instytucji odpowiedzialnych za rehabilitację społeczno - zawodową
- funkcjonowanie instytucji odpowiedzialnych za kształtowanie stosunków pracy i aktywną politykę rynku pracy (z uwzględnieniem specyfiki potrzeb osób z niepełnosprawnościami).

DODATKOWE

- okoliczności i skutki pandemii SARS-Cov-2 dla rynku pracy, rozwiązań technologicznych i organizacyjnych oraz funkcjonowania osób z niepełnosprawnościami
- postęp w rozwoju nowoczesnych technologii, w tym informacyjno-komunikacyjnych i nowe konteksty ich zastosowania w życiu społecznym i zawodowym osób z niepełnosprawnościami.
- przemiany postaw społecznych i podejścia do osób z niepełnosprawnościami (np. upowszechnianie idei niezależnego życia, perspektywy praw człowieka, społecznego modelu niepełnosprawności)
- rozwój wiedzy na temat poszczególnych niepełnosprawności, ich uwarunkowań i skutków dla możliwości aktywności społecznej i zawodowej
- rozwój metod i organizacji pracy z udziałem osób z niepełnosprawnościami

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeglądu literatury

Realizacja projektu dofinansowana ze środków PFRON

Wielość uwarunkowań: czynniki indywidualne, środowiskowe i związane z rynkiem pracy

Literatura przedmiotu wskazuje na wielość i wzajemne współwystępowanie oraz oddziaływanie **czynników wpływających na podejmowanie przez osoby z niepełnosprawnościami aktywności zawodowej i społecznej, jej jakość oraz trwałość. Jeśli chodzi o aktywność zawodową, z jednej strony wskazuje się tu na czynniki związane z samym rynkiem pracy – w tym: konkretnym miejscem pracy oraz procesem rekrutacji na dane stanowisko i jego organizacją czy sposobami zarządzania i komunikacji w stosunkach pracowniczych.** Czynniki komunikacyjny w szczególności akcentowany jest w badaniach dotyczący aktywności osób w spektrum autyzmu, z niepełnosprawnością intelektualną oraz sensoryczną. Duża uwaga poświęcana jest też **strategiom i mechanizmom wsparcia w przejściu np. z etapu edukacji do zatrudnienia, a także rehabilitacji społeczno-zawodowej i funkcjonowania instytucji odpowiedzialnych za tę sferę.**

Nie mniejszą rolę, w świetle literatury, odgrywają **czynniki środowiskowe, takie jak wielowymiarowa sytuacja społeczna (edukacyjna, rodzinna, socjalna etc.) osób z niepełnosprawnościami, stosunek do nich, ich aktywności, możliwości oraz oczekiwanych ról w społeczeństwie, w rodzinie czy gospodarstwie domowym.** Chodzi zarówno o instytucjonalne elementy systemu społecznego, np. system oświaty i uczestnictwo w nim osób z określonymi niepełnosprawnościami czy system opieki zdrowotnej i wsparcia społecznego jak również innych usług publicznych, w tym komunikacyjnych i transportowych oraz ich dostępność i dostosowanie do potrzeb osób z niepełnosprawnościami. Te uwarunkowania życia osób z niepełnosprawnościami również przedstawiane są jako znaczące w kontekście szans i ścieżek aktywności.

Mówiąc o czynnikach społecznych podkreśla się również **czynniki miękkie – np. kulturowe normy i praktyki społeczne w stosunku do osób z niepełnosprawnościami, w tym występowanie rozmaitych, nie zawsze uświadomionych barier pełno-**

prawnego uczestnictwa i przejawów dyskryminacji czy uprzedzeń. Literatura przedmiotu wskazuje też czynniki związane z indywidualnym statusem danej osoby z niepełnosprawnościami jako uwarunkowania ich możliwości i rodzaju aktywności zawodowej lub społecznej, a także doboru odpowiednich instrumentów wspierających. W licznych opracowaniach jako istotną determinantę wskazuje się choćby poziom i rodzaj wykształcenia oraz przebieg dotychczasowej ścieżki edukacyjnej i zawodowej. Duże znaczenie ma też rodzaj niepełnosprawności danej osoby w kontekście poszczególnych form aktywności społeczno-zawodowej oraz faza życia, w której się znajduje. Niektóre opracowania wskazują na konieczność widzenia barier (i ich przełamywania) w aktywności osób z niepełnosprawnościami równoległe na poziomie struktur macro, np. kształtu stosunków pracy, instytucji i usług publicznych, ogólnospołecznych reguł, jak również na poziomie micro – w odniesieniu do sytuacji konkretnych osób, relacji na poziomie danej społeczności czy zakładu pracy.

Współczesne procesy i zjawiska jako dodatkowe uwarunkowania aktywności: kontekst pandemiczny i technologiczny

Współczesne badania i analizy aktywności osób z niepełnosprawnościami i jej uwarunkowań uwzględniają także wpływ współczesnych procesów i zjawisk, takich jak wybuch i przebieg globalnej pandemii SARS- Cov-2. W świetle badań, pandemia wpłynęła na sytuację osób z niepełnosprawnościami wielorako. Wpływ ten mógł być zarówno bezpośredni jak i pośredni. Z jednej strony w okresie lockdownów, a następnie pomniejszych restrykcji życia społecznego i zawodowego, **osoby z niepełnosprawnościami – niekiedy bardziej niż pozostali pracownicy - mogły odczuć ograniczenia w możliwościach kontynuowania pracy, tym bardziej że niektóre z niepełnosprawności mogły utrudniać przejście ku pracy w trybie zdalnym bądź hybrydowym.** Niektóre niepełnosprawności mogły też być postrzegane jako czynnik ryzyka, jeśli chodzi o ciężki przebieg ewentualnego zakażenia koronawirusem, co również mogło prowadzić do samo-izolacji

i ograniczenia aktywności zawodowej lub społecznej, wymagających regularnych kontaktów bezpośrednich. Z drugiej strony **czas pandemii mógł stanowić katalizator inicjowania, rozwoju i upowszechniania form pracy lub rehabilitacji społecznej i zawodowej, które otwierały nowe pola aktywności także dla osób z niepełnosprawnościami** (np. szersze zastosowanie technologii komunikacji zdalnej, które w pewnej mierze ostało się także w okresie post-pandemicznym może zwiększać szanse dla aktywności osób z niepełnosprawnościami, dla których barierami są niedostosowania komunikacyjne w obliczu ograniczeń ruchowych). Wpływ pandemii na aktywność społeczno-zawodową osób z niepełnosprawnościami - także w ujęciu długofalowym - mógł też okazać się pośredni, co pokazały niektóre badania. Przykładem jest choćby oddziaływanie pandemii i polityk publicznych prowadzonych w tym czasie na funkcjonowanie i dostępność kształcenia i socjalizacji. **Reorganizacja systemu kształcenia mogła uderzyć w szanse i warunki kształcenia (i przy tej okazji socjalizacji) osób z niepełnosprawnościami w stopniu niekiedy większym niż w przypadku pozostałych uczestników systemu oświatowego. Pogorszenie, choćby czasowe, możliwości i jakości uczestnictwa w kształceniu osób z niepełnosprawnościami mogło zaś wpłynąć na ich dalsze kompetencje (także te miękkie) przydane do wejścia na rynek pracy i pozostania nim.** Podobnie, osoby z niepełnosprawnościami, mogły silnie odczuć ograniczenia w możliwości korzystania z różnych usług wsparcia społecznego czy opieki medycznej (w tym rehabilitacji zdrowotnej) co również nie pozostawało bez wpływu na ich możliwość rehabilitacji społeczno - zawodowej czy aktywności społecznej lub ekonomicznej.

Przemiany technologiczne i ich wpływ na aktywność zawodową i społeczną osób z różnymi niepełnosprawnościami stanowiły przedmiot badań i analiz także przed i poza kontekstem pandemicznym. Zmiany technologiczne z jednej strony przeobrażają sam charakter pracy w wielu branżach i stosunki pracy oraz stosunki społeczne czy sposób działania organizacji i instytucji społecznych, co zmienia także generalne tło dla aktywizacji i adaptacji osób z niepełnosprawnościami, z drugiej zaś strony, przeobrażenia technologiczne mogą - po odpowiednim

zastosowaniu - bezpośrednio wspierać funkcjonowanie tychże osób i ich aktywność. **Nowoczesne technologie - nie tylko informacyjno-komunikacyjne - bywają podejmowane w kontekście wspierania osób z niepełnosprawnościami w ich rehabilitacji lub aktywności społecznej i zawodowej.** Nie tylko chodzi o techniczne usprawnienia, ale np. zastosowanie nowych metod, jak choćby wykorzystanie elementów gier komputerowych we wspieraniu rehabilitacji zawodowej osób z niektórymi rodzajami niepełnosprawności intelektualnej.

Zmiany społeczne i w podejściu do osób z niepełnosprawnościami jako uwarunkowania ich aktywności społeczno-zawodowej.

Z pewnością **kontekstem współczesnych opracowań i badań nad możliwościami aktywności społecznej i zawodowej jest także postęp wiedzy na temat różnych rodzajów niepełnosprawności, ich genezy oraz skutków dla pełnienia różnych ról społeczno-zawodowych oraz doboru optymalnych metod wspomagania ich w tychże rolach.** Dotyczy to w szczególności osób z całościowymi lub sprzężonymi zaburzeniami rozwojowymi, niepełnosprawnością intelektualną czy będących w spektrum autyzmu. Zmiana w podejściu do osób doświadczających tego typu niepełnosprawności, związana także z postępem wiedzy na ten temat, a także z przemianami o charakterze normatywnym, może przekładać się na rosnące zainteresowanie wspieraniem aktywności społecznej, a także zawodowej osób z niepełnosprawnościami, które tradycyjnie wiązało się z ograniczoną zatrudnialnością i znacznym zagrożeniem wykluczeniem społecznym.

Oprócz zmian technologicznych czy wiedzy o poszczególnych niepełnosprawnościach, istotne znaczenie dla kierunków poszukiwania uwarunkowań aktywności i sposób ich wspierania mogą mieć przemiany społeczne, kulturowe i ideologiczne w odniesieniu do osób z niepełnosprawnościami w społeczeństwie. **Stopniowe zakorzenianie się - widoczne także w nauce - paradygmatu społecznego oraz prawnoczwolowego w odniesieniu**

do osób z niepełnosprawnościami również tworzy nowy kontekst dla badań, dyskusji i praktyki. Znacznie bardziej akcentowane są możliwości (zamiast głównie deficytów i ograniczeń) osoby z niepełnosprawnościami oraz silniejsze wydają się dążenia do pełnego włączenia społecznego, a ku temu może prowadzić także aktywizacja społeczna lub zawodowa. Podejście to sprzyja silniejszej orientacji na szukanie trudności nie po stronie danej osoby, a po stronie czynników zewnętrznych i niedostosowania otoczenia społecznego do potrzeb i możliwości (także na rynku pracy czy w sferze aktywności społecznej) osób z niepełnosprawnościami. Ponadto większy nacisk jest na jednostkowe prawa, godność i samostanowienie osób z niepełnosprawnościami, co również może wpływać na zakres, perspektywę i metody działań stosowane w działaniach aktywizacyjnych czy w podejściu do osób z niepełnosprawnościami, które już są aktywne zawodowo lub społecznie.

Zmiany ideowo-normatywne mogą też prowadzić w kierunku swoistej intersekcjonalizacji patrzenia na osoby z niepełnosprawnościami w sferze aktywności społecznej czy na rynku pracy. Ich trudności i osiągnięcia są wówczas analizowane nie tylko z uwagi na samą niepełnosprawność, jej poziom i rodzaj oraz adaptację względem niej otoczenia, ale równoległe inne cechy, w takich wymiarach jak płeć, wiek, przynależność etniczna czy względem grup mniejszościowych lub defaworyzowanych, status społeczno-ekonomiczny etc. Tego typu analizy i badania – również odzwierciedlone w literaturze przedmiotu – pozwalają na uchwycenie wielorakich różnic i podobieństw jeśli chodzi o stan i możliwości aktywności społecznej i zawodowej dla szerokiej szerokiej kategorii osób z niepełnosprawnościami i czynników przy pomocy jakich można je warunkować.

Opracowanie: Rafał Bakalarczyk